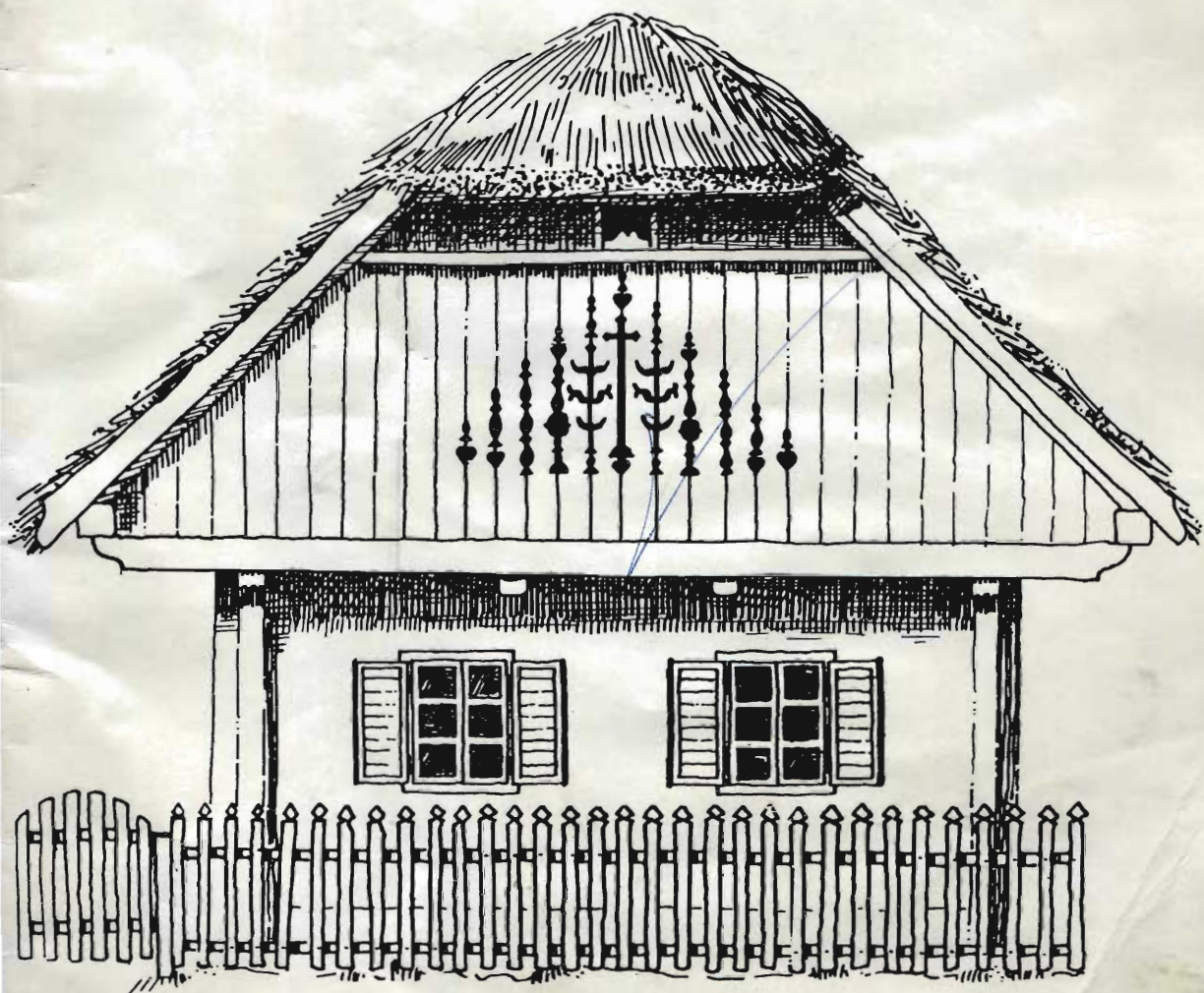

Kmečka hiša, Prekmurje (Maučec M., Kmečka hiša in njena funkcija v Prekmurju,
Etnografija Pomurja I, Murska Sobota 1967)

KMEČKA HIŠA V SLOVENSKEM PANONSKEM SVETU

RAZSTAVA

**VODNIK PO
RAZSTAVI**

RAZSTAVO JE PRIPRAVILA:
FANČI ŠARF, KUSTOS SLOVENSKEGA
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

POSTAVITEV IN OPREMA:
MARJAN LOBODA, DIPL. ING. ARH.

TEHNIČNI SODELAVEC SEM

FOTOGRAFIJE:
ARHIV SEM

ZALOŽIL: SEM
ZA ZALOŽBO DR. BORIS KU HAR,
RAVNATELJ SEM

TISK: TISKARNA PTT, LJUBLJANA

LJUBLJANA 1971

Slovenski etnografski muzej proslavlja te dni kar dva pomembna jubileja: 150-letnico ustanovitve Narodnega muzeja, katerega sestavni del je bil naš sedanji, osrednji etnografski muzej do leta 1923. in 50-letnico ustanovitve Etnografskega inštituta, se v sklopu Narodnega muzeja. Ta inštitut je bil naša prva znanstveno-raziskovalna ustanova na področju etnologije, ustanova, ki se je pozneje osamosvojila, prevzela narodnopisno gradivo Narodnega muzeja in začela uresničevati svoje poslanstvo. V peldesetih letih je kljub vsem težavam, od kadrovskih do prostorskih in finančnih, dosegla lep razvoj in se razvila v veliko muzejsko ustanovo, ki s svojo dejavnostjo aktivno posega v znanstveno in kulturnoprosvetno življenje v širšem slovenskem prostoru. Poglobljena raziskovalna dejavnost, na desetine razstav, že več kot 100.000 obiskovalcev letno, številne muzejske publikacije, nove muzejske postojanke od Goričan do Podsmreke, ali pa tiste od Škofje Loke do gradu Lisičje, kjer še pripravljamo prostore za nove zbirke, vse to nam zgovorno kaže delo Slovenskega etnografskega muzeja. Tudi svoj jubilej proslavljamo z novimi razstavami. V čast jubileju smo odprli v tem letu že sedem razstav, Kmečka hiša v slovenskem panonskem svetu je že osma.

S to razstavo nadaljujemo naš ciklus razstav o hiši na slovenskem ozemlju, ciklus, ki smo ga začeli pred dvema letoma z razstavo Kraška hiša in ga nadaljevali lani s Kmečko hišo na slovenskem alpskem ozemlju. Naša sedanja razstava pa daje prikaz kmečke ljudske arhitekture v panonskem področju Slovenije. To je svet, kjer so se nam do danes ohranile najpreprostejše in tudi najmanjše lesene ilovnate hiše ter gospodarska poslopja. Takšno stanje tudi verno prikazuje razstava. Prinaša tudi nekaj novih pogledov na dosedanje ugotovitve o panonski hiši, predvsem pa še o dimnici na Slovenskem, ki se je pri nas dolgo ohranila tudi v tem predelu.

Zahvaliti se moram vsem, ki so pripomogli k razstavi, predvsem pa še skladu SRS za pospeševanje kulturnih dejavnosti, ki je s finančno podporo omogočil razstavo, muzejem v Murski Soboti, Ptuj in Brežicah ter Geodetskemu zavodu SRS v Ljubljani, ki so prispevali gradivo za razstavo. Zahvalo sem dolžan tudi avtorici razstave, sodelavki Fanči Šarfovi.

Dr. Boris Kuhar
ravnatelj
Slovenskega etnografskega
muzeja

ZEMLJEPISNI
PREGLED

Dasi sega na slovensko etnično ozemlje le obrobje obsežnega panonskega nižavja in bi v splošnem bolj upravičeno govorili o subpanonskem kot o panonskem svetu, lahko najdemo tu toliko značilnosti in določenih posebnosti ki to ozemlje ločijo od ostale Slovenije, da se je v strokovni literaturi upravičeno uveljavila »panonska ljudska kultura« kot označba za eno od treh poglobitvinih, ki se križajo prav na Slovenskem. V najširšem pomenu govorimo pri nas namreč o panonski, alpski in mediteranski ljudski kulturi.

Najbolj izraziti predstavniki »panonskega« so nedvomno prekmurska ravan, Mursko, Dravsko in Ptujsko polje. Tu se je nižavje zajedlo v predalpski svet skoraj brez omejitve na vzhodu. Vmesni, srednji in vzhodni del Slovenskih goric je tako s severne in z južne strani omejen s tem izrazitim nižinskim svetom; vpliv panonske ljudske kulture je neogiben. Haloze na jugu pa so mejnik med severnim panonskim in južnim obsotelskim ozemljem, ki ga zemljepisno le še povsem obrobno uvrščamo k subpanonskem ozemlju, etnolog pa tu skoraj zaman išče značilnosti panonske ljudske kulture. Južno od Bizeljskega se spet začne nižinska trikotna zajedla med Sotlo in Krko, ki sega na severu do Krškega, na zahodu pa do Šentjerneja na Dolenjskem. V zemljepisnem pogledu bi to ozemlje lahko prišteli k panonski ravnini, v etnološkem pa bi težko govorili o panonski kulturi, kajti vplivi z zahoda, z dolenskega ozemlja, so na moč očitni. Na skrajnem jugovzhodnem delu naše ožje domovine najdemo tudi dokaj izrazite značilnosti panonske ljudske kulture. Tu je Bela krajina, ki so ji Gorjanci in Kočevsko ozemlje na severu in zahodu ustvarili dokaj samosvoje mesto. Vplivi s sosednjega hrvaškega panonskega nižavja (v starejši dobi v obliki politične posesti, kasneje v obliki doselitev) so ostali dokaj očitni vse do danes.

SPLOŠNA OZNAKA
LJUDSKEGA
STAVBARSTVA

Na omenjenem ozemlju, ki smo ga z etnološkega vidika opredelili kot značilno panonsko, so se nam do danes ohranile najpreprostejše lesene in ilovnate hiše ter gospodarska poslopja, ki kažejo od vseh tipov starih hiš na Slovenskem največjo sorodnost z oblikami stavb naših prednikov v prvotni in sedanji domovini iz prvih časov naselitev. Starim lesenim hišam na tem območju so podobne hiše v Ukrajini, na Poljskem, na Slovaškem ter na sosednjem madžarskem in hrvaškem ozemlju. Na avstrijskem Gradiščanskem jih imajo Hrvati in Nemci.

ZEMLJIŠKA
RAZDELITEV
IN VRSTE NASELJ

Na obliko in velikost domov so poleg navezanosti na tradicijo vplivali še številni drugi dejavniki; med njimi so zlasti pomembni oblika zemljišča ter agrarna in kolonizacijska zgodovina. Vsi navedeni dejavniki so namreč odločali o načinih zemljiške razdelitve, ta pa je v veliki meri narekovala obliko doma, mu odmerjala možnosti glede na obseg, zlasti pa še odločala o medsebojnem razmerju hiš v vasi. Za prekmursko ravan, Mursko, Dravsko in Ptujsko polje je značilna razdelitev zemlje na delce, ki izpričuje razmeroma mlajše naselitelno področje, v vmesnih Slovenskih goricah pa se kaže starejša zemljiška razdelitev na celke. Haloze in okolica Bizelj-

skega je pretežno razdeljena na grude, na Krškem polju se spet pokažejo delci, medtem ko se v Beli krajini nepravilni delci mešajo z grudastimi oblikami zemljišč. Seveda so znane tudi prehodne oblike, ki se kažejo bodisi vzporedno s prehodi reliefne površine, bodisi pod vplivom kolonizacijske zgodovine.

Cepprav lahko tukaj upoštevamo le okvirne ugotovitve, pa nam le te omogočajo, da vskladimo zemljiško razdelitev z oblikami naselij. Na ravninskih območjih vidimo **vrstne obcestne vasi**, kjer se vrstijo domovi drug za drugim, ponekod docela enolično v enaki razdalji in enaki legi. Vasi so dokaj velike in delajo vtis načrtne razporeditve domov. Značilne take vasi v Prekmurju so npr. Tešanovci, na Murskem polju Ključarovci, Mota, Cven, na Dravskem polju Slovenja vas, Apače in Dragonja vas, na Ptujskem polju Hajdina, Mihovci, na Krškem polju Brege, Mrtvice, Veliko Mraševo, Mihalovec in druge. Veliko sorodnost s tipom klasične obcestne vasi kažejo v Prekmurju mnoge vasi, kjer več obcestnih delov sestavlja **gručasto vas** (Ižakovci, Melinci, Bistrice). Vendar gre tu za manj načrtno naselitev kot pri obcestnih vaseh. Na Ptujskem polju so take vasi izjemne, le na vzhodnem delu jih je nekaj (npr. Dornava pri Ptuj). V okolici Brežic so take vasi Drnovo, Vihre, Župeča vas, Črešnjice. Še manj smotrno naselje so gručaste vasi, kjer stoje hiše brez reda, sicer strnjeno, toda ne stisnjeno. Značilne predstavnice vasi tega tipa so v Prekmurju Lipovci, Beltinci, Turnišče in Črensovci. Ta tip vasi pa na splošno prevladuje v Beli krajini.

Posebej zanimive so posamezne **okrogle vasi** (na Ravenskem v Prekmurju, npr. Krog, na radgonskem območju Žepovci), ki jih zemljepisci in zgodovinarji razlagajo kot dediščino iz nemirnih starih časov, kot obrambne naselbine na nekdanjem ogroženem mejnem ozemlju. **Razložena naselja** prevladujejo na ozemlju prvotnih celkov, grud in nepravilnih delcev. Nahajamo jih v Prekmurju na Goričkem, v Slovenskih goricah, Halozah, v okolici Bizeljskega in na zahodnem belokranjskem ozemlju. Ta naselja so se pretežno razvila iz prvotnih samotnih kmetij. Pri vseh naseljih pa je treba razlikovati staro vaško jedro od kasnejših naselitev, v Prekmurju še prav posebno ob agrarnih reformah po prvi in drugi svetovni vojni.

Na vsem nižinskem panonskem obrobju, ki sega na slovensko ozemlje, je zemlja razmeroma rodovitna; to je odločilno vplivalo na poljedelsko usmerjenost tamkajšnjega prebivalstva. Delitev kmečke zemlje podložnikom je nedvomno upoštevala tudi kakovost zemljišča. Za vse slovensko ozemlje velja, da je razdrobljenost zemljišč na dobri zemlji veliko večja kot na slabi. Stavbne parcele so povezane z obdelovalno zemljo dosledno tam, kjer je zemljišče razdeljeno na delce in proge. Tako je bil kmet na ravninski panonski zemlji v precej drugačnem položaju od kmeta v alpskem svetu, ki je imel možnosti, da si je s krčenjem, požigalništvom in na razne druge načine večal obdelovalne površine. Panonski kmet je bil torej že od vsega začetka razmeroma utesnjen glede obsega svojega zemljišča. Po zemljiški odvezi, ko je začel svobodno razpolagati s svojo zemljo, in zlasti še po novem zakonu o dedovanju l. 1868, ki je lajšal delitev kmetij in množil drobno posest, so se vasi izredno naglo večale. K temu je pripomogel tudi razpad hišnih skupnosti v samostojne manjše družine. Navezanost na obstoj življenja, ki ga je po starem ljudskem naziranju omogočala samo zemlja, je zakoreninila navado, da se je posestvo delilo med vse otroke na enake dele. Le-ti so si postavljali domove na razdeljenih kosih zemlje, dokler se ni naseljenost v vasi zgostila do skrajne mere. Nato so povečali vas ob poteh, ki vodijo v naselje, iz njega ali na polja. Agrarna reforma po l. 1918 je marsikje povzročila cele poseljene nove ulice ob vaškem robu (npr. Lipovci, ki sestoje iz starejšega gručastega naselja in obcestnega pristavka, pozidanega po l. 1918. Del Melincev —

RAZVOJ VASI

dolga obcestna naselitev po agrarni reformi ob robu vasi — je dobil celó ime Nova vas).

Delitev zemlje je šla tako daleč, da je ponekod v Prekmurju na najrodovitnejših območjih pripeljala v bajtarstvo in so le še redke največje kmetije obdržale do 4 ha zemlje. Ko zemlje marsikje niso mogli več deliti, so vpisovali deleže in ima tako danes ena njiva po deset in več lastnikov (Renkovci, Melinci, Gančani). Število hiš v mnogih prekmurskih vaseh se je tako v zadnjih dobrih sto letih podvojilo ali celo potrojilo.

Tudi v gručastih vaseh je šel razvoj podobno, bil je celo manj oviran. V Beli krajini, kjer se sicer vasi niso povečale v tolikšni meri kot v Prekmurju, pa je drobna razkosanost zemlje še danes občutna ovira za razumnejše izkoriščanje. Na območjih vinorodnih goric je delitev zemlje manj vplivala na razvoj vasi; tu so na stanje hiš in vasi bolj vplivali drugi dejavniki gospodarske narave.

Zanimiva je ugotovitev, da se vasi s prebivalstvom protestantske vere v Prekmurju številčno niso mnogo spremenile (Tešanovci, Moravci, Martjanci). Enako velja za vasi, kjer živijo kalvinci (Motvarjevci). Tem je vera dovoljevala omejitve rojstev, to so učinkovito uveljavljali, njihova racionalistična usmerjenost pa jih je tudi sama po sebi bolj nagibala k združevanju posestev kot k delitvi zemlje. Marsikje, kjer v teh vaseh najdemo starejšo hišo s podolžno fasado, obrnjeno k cesti, lahko ugotovimo združitve dveh sosednjih kmetij, ki sta si z načrtno ženitvijo pridobili obsejnejši prostor.

VRSTE DOMOV

Že iz tipov vasi, ki jih srečujemo na našem najbolj značilnem panonskem ozemlju, lahko posnamemo, da so domovi — stanovanjska hiša in gospodarski prostori — povezani na razmeroma utesnjeno zemljišče, ki ni dovoljevalo, da bi se hiša in posamezne gospodarske stavbe razmaknile v obliko gručastega ali vzporedno postavljene doma. Hiša in gospodarski prostori pod skupno streho so prava značilnost ravninskih delov tega ozemlja. Domovi z večjimi samostojno postavljenimi gospodarskimi stavbami (skedenj za mlatev z dvema stranskima prostoroma za shranjevanje sena) so mlajšega nastanka, vendar jih danes skoraj ne vidimo več. Na vsem prehodnem ozemlju, ki se začneja z južnim delom Haloz, čez obsotelsko ozemlje do Bele krajine, takega združevanja stanovanjskih in gospodarskih prostorov, kot ga poznajo severno od Haloz, ne najdemo več. Tudi za ravninski del Bele krajine so najbolj značilni domovi, pri katerih stojijo gospodarski prostori, kot poglobljen med njimi hlev za živino, nasproti hiše. Najdemo pa celo domove v gruči.

Ker je v Prekmurju prvotno imel vsak gospodar eno samo stavbo z vsemi potrebnimi prostori pod skupno streho, je za poimenovanje hiše z gospodarskimi prostori znana edninska oblika »(h)ram« (tudi »ramba« in množ. »(h)rami«). Ime se je kasneje preneslo na vsako, tudi ločeno stavbo. Že na Ptujskem polju imenujejo eno ali več stavb »stánje«; to ime poznajo za stavbe enega doma tudi v Beli krajini.

Glede na zunanjo obliko, kako se gospodarski prostori vežejo s stanovanjsko hišo, nahajamo v Prekmurju in njegovi južni ter jugozahodni soseščini več načinov; ob njih poimenovanju pa je v strokovni literaturi nastalo nekaj nejasnosti.

- a) Pri hiši, ki ima gospodarske prostore pridružene kot podaljšek v ravni črti in poteka dvokapna streha brez lomljenja (ta oblika je gotovo najstarejša), so si dosedanja avtorji, ki so pisali o prekmurski hiši, edini: to je stegnjeni dom (»ravna hiša«, »ramba na povdiljek«, »vtegnjena hiša«). Zelo tipična je za obcestne vasi, kjer je hiša dosledno obrnjena k cesti s čelno stranjo. Danes je tak dom največkrat znamenje revnejše hiše, v preteklosti pa je bila ta oblika domov zlasti na Ravenskem zelo razširjena.

- b) Za dom, ki ima gospodarske prostore pridružene k hiši pravokotno (v obliki črke L), se je v dosednji strokovni literaturi uveljavilo ime »zatočeni hram« (Maučec, Ložar, Novak) ali »dom na vogel« (Melik, Maučec, Novak, Vilfan). Temelj temu poimenovanju je postavil Ložar, ki je z imenom »zatočeni hram« in z opisnim dopolnilom »dom na vogel« hotel ločiti to obliko doma od doma z dvema vogaloma (v obliki črke U), za katerega rabi ime »dom v ključu«. Melik uporablja za dom v obliki črke L le opisno ime »dom na vogel«, zaradi jasnosti pomena pa so to označbo rabili tudi kasnejši avtorji. Novak dodaja še »dom na akel«, kar pomeni isto. Terenski zapisovalci v zadnjih dveh desetletjih (predvsem F. Šarf in T. Urbas) kakor tudi raziskovalci terena ob pripravah za razstavo »Panonska hiša« pa so za to obliko hiše ugotovili ljudsko rabo »hram v ključu«, poleg te pa še druga imena, »zatočeni hram«, »hiša na kúkel«, »zakrbláčena hiša«, »hiša na akel«, »hiša na ek«. V okolici Murske Sobote se meša dvoje imen: »zatočeni hram«, uporabljan v vaseh jugozahodno od Murske Sobote, in »dom v ključu« (vzhodni in južni del okolice Murske Sobote). Enako ime (»dom v ključu«) za dom v obliki L poznajo tudi na Ptujskem polju. Ta oblika doma je bila gotovo najbolj razširjena in je zato tudi najbolj značilna za to ozemlje. Številni gospodarski prostori se zlasti pri večjih kmetijah poudarjeno vrstijo drug za drugim, tako da stanovanjski prostori dajejo vtis popolne podrejenosti. Povezava s pripadajočim zemljiščem je tako pri »stegnjenem domu« kot pri »domu v ključu« poudarjena z vrtom, sadovnjakom in poljem, ki okolje doma smiselno dopolnjuje.
- c) Za dom z dvakrat lomljeno streho, pri katerem je del gospodarskih prostorov podaljšan proti dvorišču vzporedno s stanovanjskim delom hiše (oblika črke U) nahajamo v literaturi označbo »dom v ključu« kot nasprotje »doma na vogel«, na terenu pa za to nismo mogli dobiti potrdila. Ljudska raba pozna za tak dom ime »hram na dva kúkla«, »hiša na dva akla«, pa tudi »hram v ključu«, če ne gre za izrecno ločitev od doma v obliki L. Domov te oblike je v Prekmurju precej, vendar je tretji krak (postavljen vzporedno s stanovanjsko hišo) krajši. Tu je navadno samo gumno za mlatev ali (h)úta za shranjevanje vozov. Tak dom v splošnem ne zapira dvorišča, kakor je dostikrat v Beli krajini, zlasti v okolici Vinice in Adlešičev, kjer je vhod na dvorišče zaprt z dvojimi širokimi vrati in se oblika doma na dva vogla spremeni v zaprt četverokoten dom.
- d) Poleg opisanih oblik domov pa so na vsem panonskem ozemlju znane tudi prehodne oblike. Namen namestiti prostore v posameznih zgradbah se je kazal zlasti s stavbno zakonodajo po l. 1848, ki je upoštevala požarnovarnostne ukrepe, pa tudi pospešena agrarizacija je zahtevala večje skednje za mlatev, ki so jih od srede 19. stol. naprej zlasti na Ravenskem postavljali kot samostojne stavbe. Po zamenjavi gradbene snovi — opeka namesto lesa — si v zadnjih desetletjih iz gospodarskih vzrokov spet prizadevajo združevati stanovanjske in gospodarske prostore pod skupno streho.

Panonska ali vzhodnoslovenska stanovanjska hiša je od vseh starih hiš na Slovenskem po obsegu najmanjša. Posebno za Prekmurje je značilna njena ožina, poprečno od 4 do 5 m, in višina, ki od tal do vrha strehe navadno ne presega 5,5 m. Narejena je iz lesa ali ilovnate zemlje, od preloma stoletja pa vedno bolj iz doma izdelane opeke. V zadnjih desetletjih se les in zemlja za zidavo hiš v splošnem ne uporabljata več. Tudi slamnate strehe so le še redke. Nekoč je bila slama edina vrsta kritine. Na Goričkem so poznali celo dva načina pokrivanja s slamo: omlateno klasje je bilo obrnjeno navzdol in je bilo na strehi vidno (starejši način); streha je morala biti zelo debela. Način pokrivanja s slamo, ki je na Slovenskem splošno znan, je

mlajši; na Goričkem se je uveljavil pod imenom »štajerski način«. Najlepši poudarek stare panonske hiše je izrezljan lesen opaz na čelni strani, imenovan »švisle«. Majhne dimenzije hiše je zahtevala zidava iz ilovice, ki je na nižinskih območjih morda celo starejša od postavljanja iz lesa. Nadaljnji vzrok, da se tu hiša ni razvila v večjo ali celo nadstropno, je poleg drugih zelo omejenih gospodarskih možnosti tudi pomanjkanje lesa. Znano je, da je zemljiški gospod že v 1. polovici 19. stol. omejeval postavljanje lesenih hiš, pa tudi požarnovarnostni predpisi so priporočali uporabo manj gorljivih snovi.

Zidava iz ilovice se je ohranila vse do konca prve svetovne vojne in se ponovila v letih po drugi vojni. Čeprav so si zadnje take hiše postavljali le revnejši, lahko še danes ugotovimo več tehnik, ki pričajo o dokajšnji preizkušeni. Ker v strokovni literaturi nimamo dovolj natančnih podatkov o načinih postavljanja hiš iz zemlje in ker je tem hišam že v bližnji prihodnosti usojen dokončen propad, bo prav, če o njih povemo nekaj več.

V Prekmurju poznajo dva načina postavljanja hiš iz ilovnate zemlje. Razlika je predvsem v gostoti in trdnosti gradiva, ki ob zidavi bodisi zahteva lesen opaz ali pa je mogoče zidati tudi brez tega. Pri prvem načinu nalagajo med lesen opaz pregneteno srednje trdo ilovico, kateri primešajo nekaj slame ali zlomljenega vejevja, in jo zbijejo z batom med deske. V višini 50–60 cm za nekaj dni nehajo delati, nato opaz pomaknejo višje in delo nadaljujejo. Po petkratni prestavitvi opaža v višino so stene končane. Pri drugem načinu, o katerem pravijo, da je starejši, pregneteno ilovico mešajo s slamo — po starem so namesto slame rabili brinje — vode pa dodajo prav malo. Gradivo mora ostati trdo in gosto, da prenese nalaganje v stene brez opaža do višine pol metra. Po nekaj dneh sušenja naložijo v stene nadaljnega pol metra sten, ko pa to ponovijo petkrat in je stena dovolj suha, jo na obeh straneh obtešejo s plenkačami. Na Dravskem in Ptujskem polju poznajo tretji način take zidave, pri katerem zlagajo v stene večje ilovnate primerno suhe kocke, ki jih nato zamažejo z blatom. Pri vseh opisanih načinih so delali istočasno zunanje in notranje stene, katerih debelina je bila okoli pol metra. V obsotelskih vaseh poznajo spet drug način postavljanja ilovnatih hiš. Tu so zbili zemljo med pleten opaz, ki je sestavni del stene, in ga na obeh straneh še ometali z blatom. Zunaj in znotraj pobeljena hiša se skoraj ne loči od lesene. Za te vrste hiše so znana različna imena, kot npr. »túčenca« (Šalovci), »nabita hiša« (Tišina), »nabijanica« (Brezovci, Vučja gomila), »blatnjāča« (Tešanovci), »hiša iz blata« (Melinci), »butana hiša« (Spuhlja).

Postavljanje lesenih hiš se bistveno ne loči od načinov na ostalem slovenskem ozemlju. V dosedanjih razpravah o panonski hiši je način postavljanja lesenih hiš dokaj dobro opisan in ga ne bomo ponavljali.

Po razporeditvi prostorov v hiši, zlasti pa po postavitvi ognjišča in peči nahajamo na tem ozemlju več variant, značilnih za določena obdobja pa tudi krajevna področja. Dimnica — hiša z mrzlo vežo in bivalnim prostorom, v katerem je peč in ognjišče — se je po dosedanjih ugotovitvah pri nas najdlje ohranila na Pohorju, Kozjaku in Kobanskem. Velja za eno najstarejših oblik starih hiš in je bila po Košičevem-Čaplovičevem poročilu še na prehodu iz 18. v 19. stol. splošno znana v Prekmurju na Goričkem. Na Ravnskem delu Prekmurja so tedaj že imeli vežo z ognjiščem ločeno od bivalnega prostora. Za Slovenske gorice in Haloze za starejše obdobje nimamo natančnih podatkov, pač pa se nam z južnim delom Haloze spet odpre široko področje ozemlja, kjer se je dimnična hiša obdržala vse do prehoda v 20. stoletje. Sledimo ji lahko od okolice Rogaške Slatine in Šmarja pri Jelšah ob vsem posotelskem ozemlju do izliva Sotle v Savo in celo čez Sotlo na hrvaško stran. Gerambova in Dachlerjeva karta hišnih tipov bi morali razmejitev dimničnega hišnega tipa podalj-

šati precej daleč na jugovzhod. Tudi Murko in za njim Vurnik očitno za dimnice na tem ozemlju nista vedela.

Prav ta hišna zasnova, ki jo uvrščamo med značilnosti alpskega ozemlja, nam je že v uvodu dopustila sodbo, da obsotelskega pasu in Brežiške ravnj v etnološkem pogledu ne moremo v celoti prištevati k panonski ljudski kulturi. Obenem pa je ta ugotovitev tudi potrdilo, da se prav na našem obrobnem panonskem ozemlju prepleta dvoje močnih geografskih in kulturnih tokov: panonski na vzhodu in alpski na zahodu. Ker o dimnični hiši na našem prehodnem ozemlju doslej malo vemo, ne bo odveč nekaj ugotovitev, ki smo jih spoznali na terenu prav ob pripravah za razstavo o panonski hiši. Preseneča nas izredna podobnost Košičevega (Čaplovičevega) opisa hiše na Goričkem s podatki o hiši na ozemlju med Halozami in Brežicami. V obeh primerih je hiša lesena, nizka, s prehodno mrzlo vežo na sredi, ki iz nje vodi dvoje vrat: ena vodijo v »hišo«, dnevni bivalni prostor, kjer stoji za vrati v kotu zidana, neobložena peč za peko kruha in za kuhanje, pred njenim ustjem pa je ognjišče, nekakšna zidana ali kamnita polica, ki je zlasti poleti tudi rabila za kuhanje. Druga vrata v nasprotni vežni steni vodijo na Goričkem v »klet«, tu pa v »hišco« — prostor za spanje in obenem za shranjevanje najrazličnejših gospodinjских naprav. Na vsem obsotelskem ozemlju pravijo veži »lojpa«, podobno kot na Pohorju in štajerskem obalpskem svetu. Severno od Bizeljskega je še znana peč brez dimnika; dim je uhajal skozi vrata in okna pa tudi skozi odprtino med okni, ponekod tudi skozi luknjo v steni v vežo, kjer ni bilo stropa. Take hiše so bile ob koncu 19. stol. že zelo redke. Splošno znana pa je dimnica, pri kateri so se za odvajanje dima že pojavile preproste dodatne naprave, tako da je ne moremo več uvrščati v čisti dimnični tip hiše, je pa s tem v najtesnejši povezavi. Kot dimolovec pod stropom nad ognjiščem je najčešče rabila posebna lesena naprava (»žnubelj«) v obliki nekakšnega poveznjenega predala. Nekatere hiše so imele namesto tega na strop pritrjen nizek pleten in ometan poveznjen koš, katerega odprto dno je bilo povezano z luknjo v stropu. Najbolj razvito dimnično hišo te vrste najdemo ob južnem Obsotelju, kjer je nad ognjiščem zbirala dim zidana, proti koncu 19. stol. že s pečnicami obložena »juta«, zgoraj povezana s širokim kolenastim »rorom« (lončarski izdelek), ki je odvajal dim skozi steno v vežo.

Na obeh območjih — Goričko in Obsotelje — se je hiša tudi nadalje podobno razvijala: ognjišče se je preslilo v črno kuhinjo, ki je vselej zavzemala drugo polovico veže.

Na ravninskem delu Prekmurja in celo na jugovzhodnem Goričkem velja za najstarejšo hišno obliko lesena ali ilovnata hiša, ki ima v tri hišne prostore ločene vhode v dvorišni fasadi. V srednjem prostoru bomo našli v kotu veliko zidano peč za peko kruha, pred njo pa je z ustjem peči povezano ognjišče. Peč nima dimnika; dim je uhajal skozi odprtino nad vrati. Stranska prostora s samostojnimi vhodi rabita predvsem za spanje. Kaže, da v stranskih prostorih prvotno ni bilo peči in moremo imeti srednji prostor z ognjiščem in pečo za dimnico, kjer se je družina zlasti pozimi tudi zadrževala. Stranska prostora kažeta na vpliv z vzhoda, saj gre za simetrijo tlorisa, ki je alpska dimnična hiša vsaj sprva ni poznala. Zdi pa se nam, da bi se ne mogli strinjati z Maučcem, ki pravi, da so ločenj samostojni vhodi v stanovanjske prostore kasnejša razvojna oblika, potem ko naj bi se bila peč z ognjiščem prenesla v srednji hišni prostor (kuhinjo).

Alpski in panonski vpliv sta na tem ozemlju končno izoblikovala hišo, ki ne kaže več toliko samosvojih lastnosti kot hiša z ločenimi vhodi. Za 19. stol. že lahko govorimo o enotni hiši, ki je znana na ravninskem delu Prekmurja in na vsem ostalem ozemlju s Halozami vred: hiša ima osrednjo vežo z ognjiščem in rabi za kuhanje,

obenem pa je to prehodni prostor za »véľko hišo« na eni strani in »malo hišo« ali »klet« na drugi. »Véľka hiša« je dnevni bivalni prostor s pečjo, mizo, klopmi in eno ali celo dvema posteljama, v »mali hiši« peč ni obvezna. Taka hiša pa glede na notranjo razdelitev prostorov ni več značilna samo za severno panonsko ozemlje, temveč se je povsem približala splošno znani hišni obliki na Slovenskem (razen Primorja). Enako razdelitev prostorov imajo tudi stare belokranjske hiše. Tudi nadaljnja razvojna stopnja — pregraditev veže v »preklit«, izrazit prehodni prostor, ter kuhinjo z ognjiščem, je znana bolj ali manj povsod na Slovenskem. Kljub vsem spremembam pa je panonska hiša po svoji zunanji podobi in po notranji ureditvi obdržala dovolj značilnosti, ki jo ločijo od osrednjeslovenskega tipa hiše, kateremu se je najbolj približala. Zaradi značilne razporeditve prostorov je posebno pomemben »podstin« ali »trnác«, prostor ob dvoriščni hišni steni pod nekoliko podaljšano streho. Velik pomen je imel zlasti v času, ko je od tod vodilo v stanovanjske prostore več ločenih vhodov, za dostop v gospodarske prostore pa je obdržal svoj pomen do danes. Vplival je tudi na kasnejši pristavek zaprte verande ob hišnem vogalu pri novejših zidanih hišah. Ta veranda je na svoj leseni opaz hotela prevzeti dekorativnost starih izrezljanih »švisli«, pa ji to zaradi popolne degeneracije ornameta pa tudi zaradi spremenjene funkcije ni uspelo.

Uvajanje opeke za zidavo stavb je na panonskem ozemlju že konec 19. stol., ko so zemljiški gospodje baje poklicali »Italijane«, da so tu žgali opeko, sprožilo niz odločilnih posegov, ki so sprva počasi, nato pa vse hitreje spodjedali staro leseno in ilovnato panonsko hišo. Zidane hiše so se na zunaj zgledovale ob boljših štajerskih in deloma madžarskih hišah, pri notranji razporeditvi prostorov pa so »véľki hiši« dodali še »štiblc« ali »kamro«, ob »mali hiši« pa se je pokazala shramba. Taka šestcelična hiša je bila do druge vojne znamenje premožnejšega gospodarja.

Vsi gospodarski prostori in samostojne zgradbe na panonskem ozemlju so namenjene dvema temeljnima panogama: živinoreji in poljedelstvu. Do srede 19. stol. je prevladovala prva s poudarkom na pašništvu; plotovi okoli domov in celo okoli njiv so bili obvezni. Hlev za živino, tu imenovan »štala«, je bil postavljen na enak način kot stanovanjska hiša. Na severovzhodu mu je bil namenjen prostor v podaljšku ali pristavku na stanovanjsko hišo, v Obsotelju navadno ni bil pod skupno streho s hišo, v Beli krajini pa sta bili znani obe obliki. Svinjereja je bila na tem ozemlju že od nekdaj pomembnejša kot drugod na Slovenskem; leseni svinjak je tu ohranil stavbne značilnosti, ki kažejo na to, da je nastal iz poletne staje v pašniškem ogradu, ki ji je bilo treba pozimi opaziti stene. Veliki svinjaki so nekoč v Prekmurju stali samostojno, danes pa so navadno združeni s hlevom. Južno od Haloz vidimo še danes samostojno postavljene; značilna zanje je slemenasta streha.

Vse večja racionalizacija poljedelstva po zemljiški odvezi je zahtevala tudi povečane, včasih celo nove prostore za predelovanje in shranjevanje pridelkov. Mlačev žita z otepanjem, s cepci ali z živino se je s prostega prenesla pod streho, v Prekmurju sprva na gumno, ki je na dvoriščni strani odprto. Kasneje so postavili velike brunaste skednje za mlatev, ob straneh pa so dodali dve »parni« za shranjevanje slame in sena. Iz ilovice zbita tla so pod gumnom ali v skednju omogočala, da je prostor rabil tudi za shranjevanje voz in orodja. Takih skednjevan danes skoro ne vidimo več. Nadomestile so jih »(h)üte« ali »kolarnice«, mlačev z mlatilnicami pa je v zadnjih desetletjih pomen skednjevan hudo zmanjšala. V Beli krajini je skedenj (»pod«) lahko pod skupno streho s hlevom ali pa stoji samostojno.

Kašča za shranjevanje žita (»granar« — Prekmurje, »kašča« — Bela krajina) je kot samostojna zgradba, znana le tu in tam; v Beli krajini je navadno pridružena skednju. V Prekmurju je temu namenu rabila tudi »klet« — prostor poleg hiše.

Najbolj značilna gospodarska stavba za to ozemlje pa je koruznjak — »kukuričnjak« za sušenje koruze. Večji kmetje imajo celo po dva. Ozka in dolga, po starem pletena, danes pa iz lat narejena stavba stoji navadno ob robu dvorišča. Največje in najlepše koruznjake vidimo v okolici Brežic, kjer je zemlja za koruzo posebno ugodna. Jama za shranjevanje nekaterih poljskih pridelkov, v Prekmurju imenovana »pevnica«, je navadno pod stanovanjskimi prostori. Včasih vodijo vanjo močno poševna, skoraj na tleh ležeča vrata. Novejše zidane hiše imajo sodobne kleti, v njih pa prav v zadnjem čaku, ko iz stanovanjskih prostorov splošno odstranjujejo peči za peko kruha, postavljajo zidane, neobložene, dimničnim podobne peči za kruh. Pravijo jim »bik«.

Dom premožnega kmeta na Ravénskem je imel gospodarske prostore razporejene po naslednjem vrstnem redu: klet (voglani prostor med hišo in pravokotno pridruženim gospodarskim delom), »pojata« (z dveh strani odprt prehodni prostor na vrt, obenem pa za namestitev vrat v klet), granar (prav tako z vhodom iz pojate), štala, svinjaki (»levovje«), gumno (»gümlö«), parna, »zástrš« (za steljo, pleve ali drva). V Beli krajini razpored prostorov in stavb ni bil tako enoten. Nekatere variante združitve prostorov (štala s hišo ali podom, kašča s podom itd.) smo že omenili. Vse gospodarske stavbe in prostori so bili nekoč leseni in pokriti s slamo, danes pa se njihova značilna podoba izgublja.

Nizko stopnjo stanovanjske kulture nakazujejo že podatki o stanovanjski hiši. Razmeroma majhni, nizki prostori s steptano ilovico na tleh, z maloštevilnim, večidel doma izdelanim pohištvom, z lončeno, leseno in pleteno posodo, so zbujali vtis revščine, ki jo je pred več kot 150 leti za Goričko opisal Košič, za Slovensko Porabje pa za čas med svetovnima vojnama Avgust Pavel. Njuni dokaj natančni opisi so nam lahko merilo tudi za širše ozemlje.

Če vzamemo posteljo kot enega pglavitnih kosov notranje hišne opreme, po katerem lahko v precejšnji meri določimo stopnjo stanovanjske ravni, lahko ugotovimo, da je na panonskem ozemlju razmerje med številom postelj in družinskih članov izkazovalo za 15—20 % nižjo lestvico, kot smo jo ugotovili ob razstavi »Alpska hiša«. Košič navaja, da stoji v hiši ena sama umazana postelja, na kateri ima pravico spati le hišni starešina, poročeni sinovi z družinami pa spijo po klopeh ali kjerkoli. — Po dve, največ po tri postelje so imele še do zadnjih desetletij družine z osmimi, deseti ali celo več člani. Zibelka je bila znana povsod, vendar ne tako splošno v rabi kot drugod po Slovenskem. Izdelana je bila povsem preprosto brez okraskov.

Edini kos pohištva, ki je bil okrašen, je bila skrinja. Na vsem panonskem ozemlju je je sedlasto oblikovan pokrov; izdelana je bila vedno iz trdega lesa (bukev, hrast). Do začetka druge polovice 19. stol. je splošno rabila za shranjevanje obleke, kasneje za živila in pridelke. Geometrične ornamente na deskah prednje stranice in pokrova, redkeje tudi na stranicah, so sestavljali pasovi v obliki rastlinskih vejic, prečka-jočih se črt, kvadratov in drugih likov. Rozete so bile skoraj obvezne. S sosednjega madžarskega ozemlja je sredi druge polovice preteklega stoletja zašla v Prekmurje tudi poslikana skrinja s tulipanovimi motivi, katerih pojava pa ne moremo imeti za prekmursko značilnost. Skrinje so razmeroma zgodaj nadomestili z nizkimi in visokimi omarami za obleko.

Mize in klopi niso dajale »hiši« posebnega poudarka. Tudi njihova namestitve ni bila tako enotna in dosledna kot na sosednjem ozemlju. V Prekmurju je miza navadno stala sredi končne hišne stene med okni, kajti v kotu je stala postelja.

Posebnost notranje hišne opreme so iz polovice debela izdolbene posode raznih oblik od okroglih do manj in bolj podolgovatih, različnih globlin in velikosti. V takih poso-

NOTRANJA OPREMA

dah, »krničkah«, »koritih«, »kadunjah«, »nečkah«, so pekli kruh, prali, se umivali, hranili živila, rabili so jih v vežah ali kuhinjah, na dvoriščih in v hlevih. Zanje so rabili največ jagnedov in vrbov pa tudi lipov les. V Prekmurju so te posode največ izdelovali cigani. Zelo stari so »bednji« za shranjevanje žita, ki so izdolbeni iz debelega celega debela. K največjim bednjem so morali prislanjati lestev, da so lahko vsipali žito.

Druga značilnost opreme panonskih hiš je keramika. Vrči za vodo, kis, olje in vino, lonci za mleko in smetano pa tudi za kuhanje ljudem in svinjam, skleda za jed in pripravo jedi so bile pri vsaki hiši v znatno večjem številu kot v drugih slovenskih pokrajinah. Posebnost so bili zelo veliki lonci »pári« za pranje platnenih oblačil in »tepsije«, posebni okrogli nizki pekači za močnate in mesne jedi, dalje solnice, cedila in posebni »dugi lonci« za kisanje mleka.

Nevestina bala (»erbija«) v panonskih vaseh ni imela posebnega pomena, zato tudi zamenjava generacije pri notranji hišni opremljenosti ni bila kdove kako pomembna. To je eden od vzrokov, da hiše niso uvajale novosti in sprememb, saj vaščani niso imeli česa posnemati.

Kljub skromni in preprosti notranji hišni opremljenosti pa vsaj za zadnjih sto let lahko ugotovimo, da so bile hiše snažne, vsaj enkrat, najraje pa dvakrat na leto prebeljene in prečiščene, saj so gospodinje znosile na dvorišče prav vso hišno opremo. Beljenje hiše je bilo žensko opravilo.

Tradicija in drugi zunanji vplivi, ki so bolj ali manj odločali o nastanku, stanju in razvoju domov in smo jih deloma že omenili, pa niso edini vzrok, da so domovi na teh območjih ostali na dokaj nizki stanovanjski ravni. Če pogledamo, kakšne možnosti je imel kmet v preteklosti za izboljšanje okolja, v katerem je živel, bomo videli, da je prav ta del naše ožje domovine preživel izredno hudo gospodarsko stisko in je kmet imel najtežji gmotni položaj. Čeprav so si ljudje iskali pomoči v sezonskem delu (Prekmurje) in izseljevanju (Bela krajina), so vsi viri komaj zadoščali za temeljne življenjske potrebe.

Družinske skupnosti, ki so se tu najdlje ohranile, na razvoj domov niso ugodno vplivale. Poročeni sinovi z družinami so bili vajeni zelo nizke stanovanjske ravni in ko so si začeli postavljati svoje domove, so bili pri tem nadvse skromni. Zemljiška obveza, ki je po eni strani razvoj domov in vasi močno pospešila, ga je po drugi strani takoj spet zavirala. Zemlje je bilo premalo za vse. Veleposestnikom je v Prekmurju tudi po zemljiški odvezi ostalo še 25 % obdelovalne površine (drugod v Sloveniji povprečno 3—4 %). Zemlja kmetov se je začela kosati in drobiti, hkrati pa sprejemati nase vedno večje zadolžitve (sprva po zemljiški odvezi plačevanje odškodnine za zemljo, nato vedno višje obdavčitve, ki so bile v pravem nasprotju z možnostmi prodaje pridelkov in zaslužka). Povečana agrarizacija je zahtevala nova, kupljena orodja namesto starih, doma izdelanih. Tako so se vse do druge vojne vrstile dražbe in prodaje zemljišč, posebno vinogradov, meščanom ali celo tujcem. Haložani so do druge vojne izgubili 17 % površin, v Slovenskih goricah pa je v tuje roke prešlo kar 43 % zemlje. V 2/3 prekmurskih občin, v večini občin v Slovenskih goricah in Halozah ter na spodnjem delu Dravskega polja, v velikem delu občin med Sotlo in Savo ter v polovici občin v Beli krajini je do druge vojne živelo od kmetijstva in živinoreje 90 % prebivalcev. Gostota naseljenosti je bila v teh krajih povprečno 100 na 1 km², na Bihelskem celo precej več (na ostalem slovenskem ozemlju 74,5 na km²). V bivših okrajih Maribor, Ptuj in Murska Sobota je živelo nad 30 % vsega prebivalstva Slovenije, po površini pa je to le 22,5 % celotnega slovenskega ozemlja. Narodni dohodek

je še l. 1954 znašal v območju štajerskega Podravja in Pomurja 27,1 % celotnega slovenskega, a v bivših okrajih Ptuj, Ljutomer in Murska Sobota le 18 %.

To je le nekaj števil, ki potrjujejo, da je kmet na panonski zemlji živel še slabše od kmetov na drugih območjih in da mu ni za izboljšanje doma in opreme nikoli ostajalo denarja.

Šele čas po drugi svetovni vojni je prinesel dvoje bistvenih sprememb: vedno večje možnosti zaposlitve v razvijajoči se domači industriji in trgovini, v zadnjih letih pa množično odhajanje na delo v tujino (največ v Nemčijo, Avstrijo in Švico). Prislužen denar je v prvi vrsti namenjen obnovi domov in nakupu poljedelskih strojev.

V zadnjem desetletju je val stavbarstva, ki krajevnih značilnosti ne pozna več, zajel Prekmurje pa tudi Mursko, Dravsko in Ptujsko polje z enako ali celo večjo silo kot ostala slovenska območja.

13

POGLAVITNA LITERATURA

1. Baš F., Gospodarska poslopja, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 595—610.
2. Blaznik P., Kmečka naselja, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 611—616.
3. Csaplovics J., Croaten und Wenden in Ungern, Pressburg 1829.
4. Grafenauer B., Gospodarski obrat kmetije, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 559—593.
5. Ilešič S., Sistemi poljske razdelitve, Ljubljana 1950, passim.
6. Lokar J., Belokranjska hiša, Carniola III, Ljubljana 1912, str. 1—27.
7. Ložar R., Kmečki dom in kmečka hiša, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 62—97.
8. Maučec M., Podstenj in priklet v prekmurski hiši, Časopis za zgodovino in narodopisje XXXIV, Maribor 1939, str. 176—188.
9. Maučec M., Kmečka hiša in njena funkcija v Prekmurju, Etnografija Pomurja I, Murska Sobota 1967, str. 9—42.
10. Melik A., Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, passim.
11. Novak V., Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 11—23 in 108—134.
12. Pavel A., Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev, Etnolog IV, Ljubljana 1930-31, str. 125—145.
13. Vilfan S., Kmečka hiša, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 559—593.
14. Vurnik S., Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp, Etnolog IV, Ljubljana 1930-31, str. 30—86.

**DAS
BAUERNHAUS
IM
SLOWENISCHEN
PANNONISCHEN
GEBIET**

Thema des Artikels sind die Volksbaukunst und die Inneneinrichtung von Wohnhäusern im pannonischen Teil Sloweniens: in Prekmurje (dem Gebiet nördlich der Mur), dem Murtal, Drautal und der Umgebung von Ptuj, in Slovenske gorice und Haloze, im südlichen Teil des Sotlagebietes und in Bela Krajina (Weisskrain). Merkmale und Eigenheiten, die diese Gebiete vom übrigen slowenischen Raum abheben, sind so zahlreich vorhanden, dass die Verwendung des Ausdrucks »pannonische Volkskultur« als Bezeichnung einer der drei sich auf slowenischem Gebiet überschneidenden Hauptkulturen in der Fachliteratur berechtigt erscheint. Im weitesten Sinne kann von pannonischer, alpiner und mediterraner Volkskultur gesprochen werden.

Auf die Form und Grösse der Häuser haben sich neben der Verbundenheit der Überlieferung auch zahlreiche andere Faktoren bestimmend ausgewirkt; besondere Bedeutung fällt darunter der Geländeform und der Geschichte von Landwirtschaft und Kolonisation zu. Letztere haben nämlich die Art der Grundstücksaufteilung mitbestimmt, welche ihrerseits in hohem Masse die Form des Hauses geprägt und dessen Möglichkeiten hinsichtlich des Umfangs abgesteckt, vor allem aber auch das gegenseitige Verhältnis der Häuser im Dorf bestimmt hat. In ebenen Gebieten gibt es an Strassen gelegene Reihendörfer, die in der Regel gross sind und den Eindruck planmässiger Anordnung von Einzelhäusern erwecken. Ihnen verwandt sind viele Haufendörfer, zusammengesetzt aus mehreren an Strassen gelegenen Teilen; die Häuser wirken wie zusammengeworfen. Im nördlichen Teil des pannonischen Gebietes sind solche Dörfer selten, im Süden, in Bela Krajina, ist dieser Dorftyp jedoch allgemein vorherrschend. In hügeligen Gebieten sind Streusiedlungen am häufigsten.

Stark beeinflusst hat die Entwicklung der Dörfer der Zerfall von Familiengemeinschaften, darüber hinaus aber auch die Grundentlastung und das neue Erbfolgegesetz aus dem Jahre 1868, das das Zerstückeln von Bauernhöfen erleichterte und dadurch das Anwachsen des Kleinbesitzes förderte. Die Dörfer wuchsen ausserordentlich schnell, der Besitz wurde nämlich in der Regel unter allen Kindern in gleiche Teile aufgeteilt und diese errichteten auf den geteilten Grundstücken und Grundstückchen neue Häuser, bis die Besiedlung des Dorfes ihre äusserste Grenze erreicht hatte; dann wurde das Dorf auf den ins Dorf führenden Wegen weiter ausgedehnt. Die Bodenreform von 1918 hat an Dorfrändern vielfach ganze neubesiedelte Strassen entstehen lassen. In vielen Dörfern in Prekmurje hat sich infolgedessen die Häuserzahl in den letzten hundert Jahren verdoppelt oder sogar verdreifacht.

Es ist interessant, dass die protestantischen Dörfer in Prekmurje zahlenmässig unverändert geblieben sind. Dasselbe gilt auch für die Calvinistischen. Die Kirche hat dort die Geburtenregelung zugelassen, aber auch ihrer mehr rationalistischen Einstellung nach wurde eher die Zusammenlegung von Besitzten angestrebt als deren Zerbröckelung.

Wohngebäude und Wirtschaftsräume waren auf ein verhältnismässig begrenztes Grundstück angewiesen und befinden sich in der Ebene deshalb immer unter einem Dach. Südlich von Haloze kommen Haufenhöfe vor. Was die äussere Form der Verbindung zwischen Wirtschaftsräumen und Wohnhaus betrifft, gibt es in Prekmurje und Umgebung mehrere Arten. Das ausgestreckte Heim, mit der Giebelseite des Hauses der Strasse zugewandt, ist typisch für an Strassen liegende Dörfer und ist zweifellos am ältesten. Eine andere Form ist die rechteckige Verbindung von Wirtschaftsräumen und Wohnhaus (in L-Form). Diese Form war am meisten verbreitet und für dieses Gebiet auch die typischste. Die zahlreichen Wirtschaftsräume sind besonders bei grösseren Bauern hintereinander aufgereiht, so dass der Wohnteil des Hauses den Eindruck vollkommener Unterordnung entstehen lässt. Bekannt sind auch Häuser mit zweimal abgewinkeltem Dach, hier ist ein Teil der Wirtschaftsräume (vor allem die Tenne oder der Raum zur Wagenaufbewahrung) parallel zum Wohnteil auf den Hof zu verlängert (U-Form). In Bela Krajina gibt es geschlossene, viereckige Häuser, ein breites Doppeltor führt in den Hof hinein. Neben allen angeführten Formen sind fürs ganze pannonische Gebiet auch Übergangsformen bekannt. Die Unterbringung der Räume in Einzelgebäuden tritt vor allem seit dem Baugesetz von 1848 in Erscheinung, als es Feuerabwehrmöglichkeiten zu berücksichtigen galt. Durch die zunehmende Mechanisierung wurden grössere Tennen erforderlich, solche wurden besonders seit der Mitte des 19. Jahrhunderts im ebenen Teil von Prekmurje als selbständige Gebäude errichtet. Durch den Übergang auf ein anderes Baumaterial in den letzten Jahrzehnten — Ziegel traten an die Stelle von Holz — ist man aus wirtschaftlichen Gründen wieder bestrebt die Wohn- und Wirtschaftsräume unter einem Dach zusammenzufassen.

Bis heute haben sich auf dem behandelten Gebiet aber auch die einfachsten Lehmhäuser und Wirtschaftsgebäude erhalten, die von allen alten slowenischen Häusertypen die grösste Ähnlichkeit mit den Gebäudeformen unserer Ahnen aus der Siedlungszeit in ihrer ursprünglichen und jetzigen Heimat aufweisen. Die alten Holzhäuser dieses Gebietes haben Ähnlichkeit mit gleichartigen Häusern in Polen, in der Ukraine und Slowakei und auf dem benachbarten ungarischen und kroatischen Gebiet. Im österreichischen Burgenland gibt es solche Häuser bei Kroaten so wie auch bei Deutschen.

Typisch für diese Häuser ist ihre geringe Grösse, von allen Häusertypen in Slowenien sind sie am kleinsten. Besonders für Prekmurje ist ihre Enge (4 bis 5 m) und Höhe (5,5 bis 6 m) typisch. Das Baumaterial ist Holz oder Lehmerde, seit der Jahrhundertwende immer häufiger selbstgebackene Ziegel, als Dachdeckung dient Stroh. Diesen alten pannonischen Häusern verleiht ein besonderes Gepräge die geschnitzte Verschalung an der Giebelseite.

Die geringen Dimensionen des Hauses hatte der Bau mit Lehmerde erforderlich gemacht; in ebenen Gebieten ist diese Bauweise immer älter als der Holzbau. Mit ein Grund dafür, dass sich das Haus hier nicht zu einem grösseren oder mehrgeschossigen entwickeln konnte, ist — neben den stark eingeeengten wirtschaftlichen Möglichkeiten — auch im Holzmangel zu suchen. Der Lehmhausbau hat sich bis zum Ende des 1. Weltkriegs halten können und lebte in den ersten Jahren nach dem 2. Weltkrieg wieder auf. Es waren mehrere Bauweisen dieser Art bekannt. Der Bau von Holzhäusern unterscheidet sich nicht wesentlich von den Bauweisen auf dem übrigen slowenischen Gebiet.

Der Anordnung der einzelnen Räume nach, insbesondere aber in der Aufstellung der Feuerstelle gibt es auf diesem Gebiet mehrere Varianten, bezeichnend für bestimmte Zeitabschnitte und Lokalgebiete. Das Rauchstubenhaus — ein Haus mit

kaltem Flur (veža) und einem Wohnraum, in dem Ofen und Feuerstelle angebracht sind, hat sich in Slowenien nach bisherigen Feststellungen am längsten auf Pohorje, Kozjak und Kobansko halten können. Dieser Haustyp gilt als einer der ältesten überhaupt und war nach dem Bericht von Košič-Čapkovič am Übergang des 18. und 19. Jahrhunderts auch in Prekmurje und Goričko allgemein verbreitet. Im ebenen Teil von Prekmurje gab es zu jener Zeit schon die Anbringung der Feuerstelle im Flur, getrennt von den Wohnräumen. Für Slovenske gorice und Haloze gibt es für die ältere Zeit keinerlei genauere Daten; mit dem südlichen Teil von Haloze eröffnet sich uns jedoch ein breiteres Gebiet, in dem sich das Rauchstubenhaus bis ins 20. Jahrhundert hinein gehalten hat. Es kann von der Umgebung von Rogaška slatina und von Celje an über das ganze Gebiet an der Sotla, bis zur Mündung der Sotla in die Save und sogar noch über die Sotla hinweg auf die kroatische Seite verfolgt werden. Auf den bisherigen Verbreitungskarten verschiedener Häusertypen (Geramb, Dachler) müsste die Abgrenzung des Rauchstubenhauses ziemlich weit nach Südosten hin verrückt werden.

Im ebenen Teil von Prekmurje und sogar im südöstlichen Teil von Goričko wird als die älteste Hausform ein Holz-, bzw. Lehmhaus betrachtet mit drei hofseitig angebrachten getrennten Eingängen in drei Räume des Hauses. Im mittleren Raum gibt es in der Ecke einen grossen gemauerten Ofen, der zum Brotbacken dient, davor ist eine mit dem Ofenloch verbundene Feuerstelle angebracht. Ein solcher Raum muss als Rauchstube gelten, die der Familie vor allem im Winter auch als Aufenthaltsraum diente. Von den Seitenräumen mit eigenen Eingängen dienten der eine als Schlafraum, der zweite zur Aufbewahrung von Lebensmitteln. Beide waren ursprünglich ohne Ofen. Hier machen sich östliche Einflüsse geltend, da es sich um eine Grundrissymetrie handelt, wie sie in alpinen Rauchstubenhäusern ursprünglich unbekannt gewesen ist.

Durch alpine und pannonische Beeinflussungen hat sich in diesem Gebiet schliesslich ein solches Haus herausgebildet, das weniger Eigenmerkmale aufweist als das Haus mit getrennten Eingängen. Für das 19. Jahrhundert kann schon vom einheitlichen Haus die Rede sein, das überall in Slowenien — ausser im Küstenland — bekannt ist. Dieses Haus hat einen zentral liegenden Flur mit einer Feuerstelle, die zum Kochen dient, zugleich ist dieser Flur auch der Durchgang zur »velika hiša« (grossen Stube) auf den einen Seite und zur »mala hiša« (kleine Stube) oder zum Vorratsraum bzw. Keller (klet) auf der anderen Seite. Die grosse Stube ist ein Aufenthaltsraum mit Ofen, Tisch, Bänken und einem oder sogar zwei Betten, die kleine Stube kann auch ohne Ofen sein. Auch die nächste Entwicklungsstufe, die Zweiteilung des Flurs in »preklit« — einen ausgesprochenen Durchgangsraum, und die Küche mit der Feuerstelle ist mehr oder weniger in ganz Slowenien bekannt. Trotz allen Abänderungen hat das pannonische Haus in seinem äusseren Erscheinungsbild und in der Innenanordnung noch immer genügend Eigenmerkmale beibehalten, die es vom zentralslowenischen Haustyp, dem es sich am stärksten genähert hat, trennend unterscheiden. Schon Ende des 19. Jahrhunderts, als die Landesherren angeblich »die Italiener holen liessen, damit diese Ziegel brannten«, hat der Durchbruch des Ziegels als Material zum Häuserbau eine Reihe von ausschlaggebenden Änderungen bedingt, die anfangs langsamer, dann jedoch immer schneller der alten Holz- bzw. Lehmhausbau verdrängten. Äusserlich nahmen sich die gemauerten Häuser ein Beispiel an den besseren Häusern in der Steiermark und teilweise in Ungarn; bei der Anordnung der Innenräume wurde der »grossen Stube« noch die »štiblc« oder »kamra« (Schlafkammer) beigegeben, neben der »kleinen Stube« er-

scheint die Vorratskammer. Ein solches sechszelliges Haus ist bis zum II. Weltkrieg das Zeichen eines vermögenden Bauern geblieben.

Alle Wirtschaftsräume und selbständig stehenden Wirtschaftsgebäude sind im pannonischen Gebiet für zwei Hauptzweige der Landwirtschaft angelegt: Viehzucht und Ackerbau. Bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts herrschte die erstere vor und das vor allem als Weidenwirtschaft. Zäune um Häuser und Äcker waren Pflicht. Der Viehstall ist auf dieselbe Weise gebaut wie das Wohnhaus. In Prekmurje ist dem Stall der Platz anschliessend an das Wohnhaus oder in dessen Verlängerung zuge-dacht. Im Gebiet an der Sotla waren Wohnhaus und Stall in der Regel nicht unter einem Dach vereint, in Bela krajina sind beide Varianten bekannt. Typisch waren selbständig stehende grosse Schweineställe und Tennen mit zusätzlichen Räumen zur Heuaufbewahrung. Heutzutage sind letztere kaum noch anzutreffen. Weizenspeicher sind im ganzen behandelten Gebiet bekannt, doch waren sie selten. Das typischste Wirtschaftsgebäude dieses Gebietes ist der »koruznjak« — eine Harfe zum Trocknen und Aufbewahren von Mais. Grössere Bauern hatten sogar zu zwei. Das enge und lange Gebäude, früher geflochten, heutzutage aus Latten errichtet, steht gewöhnlich am Rande des Hofes. Die grössten und schönsten Maisharfen sind in der Umgebung von Brežice zu sehen, wo der Boden für den Maisbau besonders günstig ist.

Im Heim eines vermögenden Bauern im ebenen Teil von Prekmurje waren die Wirtschaftsräume in der folgenden Reihenfolge angeordnet: der oberirdische Keller zur Lebensmittelaufbewahrung, (der Eckraum zwischen dem Haus und dem rechteckig angelehnten Wirtschaftsteil), »pojata« (ein beiderseitig offener Durchgangsraum zum Garten, auf der einen Seite mit einer Tür zum Keller, auf der anderen einer in den Weizenspeicher); ferner Viehstall, Schweineställe, Tenne, »parna« (Scheune zur Heuaufbewahrung) und »zastrš« zur Aufbewahrung von Brennholz. In Bela krajina war die Reihenfolge von einzelnen Räumen und Gebäuden nicht so einheitlich.

* * *

Die alte Innenausstattung bezeugt eine sehr niedrige Stufe der Wohnkultur. Verhältnismässig niedrige, kleine Räume mit gestampftem Lehm Fussboden, mit wenigen, meist zuhause gefertigten Möbelstücken, mit Geschirr aus Ton, Holz und Flechtwerk vermittelten den Eindruck grosser Armut. Wenn man beim Vergleich vom Bett ausgeht als einem der Haupteinrichtungsgegenstände von Wohnhäusern, das als Grundlage für die Bestimmung der erreichten Stufe der Wohnkultur ziemlich verlässlich ist, dann kann festgestellt werden, dass das Verhältnis der Anzahl von Betten und Familienmitgliedern um 15 bis 20 % niedrigere Werte aufweist als das bei Gelegenheit der Ausstellung »das Alpenhaus« festgestellt werden konnte. Košič berichtet, im Hause stehe nur ein einziges schmutziges Bett, in dem nur das Familienoberhaupt schlafen darf; die verheirateten Söhne mit ihren Familien schlafen auf Bänken oder irgendwo. — Zwei oder höchstens drei Betten hatten noch bis in die jüngste Zeit hinein Familien mit acht, zehn oder sogar mehr Familienmitgliedern. Die Wiege war überall bekannt, doch nicht so allgemein üblich wie anderswo in Slowenien. Die Ausarbeitung war einfach, ohne jede Zierat.

Das einzige verzierte Möbelstück war die Truhe. Im ganzen pannonischen Gebiet bila znana tesana skrinja, katere stranice so bile naložene v stebričaste noge. Imela war die gezimmerte Truhe bekannt, deren Seitenteile als Tafeln zwischen säulenartigen Füßen ausgebildet waren. Der Deckel war sattelartig. Diese Truhen waren durchwegs aus Hartholz gearbeitet (Buche, Eiche). Bis zum Anfang der zweiten

Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden darin allgemein Kleider aufbewahrt, später Lebensmittel und die Ernte. Geometrische Ornamente an Brettern der Vorderseite und der Deckels, seltener auch an den Seitenteilen, bestanden aus Bändern aus Zweigen, sich überkreuzenden Linien, Quadraten und anderen Figuren. Rosetten waren fast immer vorhanden. Aus dem benachbarten ungarischen Gebiet wurde in der Mitte der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts auch die mit Tulpenmotivik bemalte Truhe eingeschleppt. Diese Erscheinung kann jedoch nicht als ein Merkmal von Prekmurje gewertet werden. Die Truhen sind verhältnismässig früh von niederen und hohen Kleiderkästen verdrängt worden.

Tisch und Bänke verliehen der Stube keine besondere Betonung. Auch die Aufstellung war nicht so einheitlich und strikt durchgeführt wie im benachbarten Gebiet. In Prekmurje wurde der Tisch gewöhnlich an die Schlusswand des Hauses zwischen die Fenster gestellt, denn in der Ecke hatte das Bett seinen festen Platz.

Eine Besonderheit der Innenausstattung sind die aus Baumstammhälften gearbeiteten Gefässe verschiedener Formen, von runden bis zu länglichen, verschiedener Tiefen und Grössen. In solchen Gefässen — »krnička«, »korito«, »kadunja«, »nečke« (Mehltruhe) wurde Brot gebacken, Wäsche gewaschen, es wurden Lebensmittel darin aufbewahrt, sie dienten aber auch zur Körperwäsche. Verwendet wurden diese Gefässe in Flur und Küche, in Hof und Stall. Gearbeitet waren sie meist aus Weisspappelholz, aus Linden- oder Weidenholz, zum Grossteil von Zigeunern. Sehr alt sind »bednji« — aus einem ganzen Baumstamm ausgehöhlte Gefässe zur Weizen Aufbewahrung. Da den grössten dieser Bednji musste ein Leiter angelehnt werden, wenn man Getreide hineinschütten wollte.

Ein anderes Merkmal der Häuser von Prekmurje ist die Keramik. Wasserkrüge, Essig-, Öl- und Weinkrüge, Milch- und Sahnegefässe, aber auch Kochgeschirr zum Zubereiten von Mahlzeiten und von Schweinefutter, Essgeschirr und das zum Vorbereiten von Speisen nötige Geschirr gab es in jedem Haus in weit grösserer Zahl als in anderen slowenischen Gebieten. Eine Besonderheit sind sehr grosse Töpfe »pári«, in denen Leinenwäsche und Kleider gewaschen wurden, und »tepsije«, besondere niedrige runde Backformen für Fleischgerichte und Mehlspeisen, ferner Salzgefässe, Durschläge und besondere »dugi lonci« zum Sauerstellen von Milch.

* * *

Die Überlieferung und andere äussere Beeinflussungen, die für Entstehen, Zustand und Entwicklung von Häusern mehr oder weniger ausschlaggebend gewesen sind, sind jedoch nicht der einzige Grund dafür, dass die Häuser in diesem Gebiet nur eine verhältnismässig niedrige Wohnkulturstufe erreicht haben. Wenn wir die Möglichkeiten des Bauern, seine Umgebung zu verbessern, bedenken, dürfen wir seine schlechte materielle Lage nicht ausser acht lassen. Gerade dieser Teil Sloweniens hat eine ausserordentlich schwere Wirtschaftskrise durchgemacht und die materielle Lage der Bauern war hier noch viel schlechter als anderswo in Slowenien. Trotzdem dass die Einwohner mit Saisonarbeit (Prekmurje) und Auswanderung (Bela krajina) dem abzuhelpen suchten, genügten alle Geldquellen kaum zur Befriedigung der einfachsten Lebensbedürfnisse.

Die Familiengemeinschaften, die sich hier am längsten gehalten haben, wirkten sich auf die Entwicklung der Heime nicht günstig aus. Die verheirateten Söhne mit ihren Familien waren an einen überaus niedrigen Wohnstandard gewohnt und als sie später eigene Heime errichteten, waren ihre Ansprüche dabei sehr niedrig. Die Grundentlastung, die einerseits die Entwicklung von Heimen und Dörfern stark

gefördert hat, war andererseits auch wieder ein Hindernis. Boden gab es nicht genug für alle, ausserdem verblieben noch nach der Grundentlastung 25⁰/₀ des Bodens in Händen von Grossgrundbesitzern (anderswo in Slowenien 3 — 4⁰/₀). Der Grendbesitz der Bauern wurde zerstückelt und zerbröckelte, zugleich hatte er jedoch immer höhere Verschuldungen zu tragen — zuerst nach der Grudentlastung die Auszahlung der Entschädigung für den Boden, später höhere Besteuerungen, die im direkten Gegensatz zu Ernteverkaufs- und Verdienstmöglichkeiten standen. Die gesteigerte Agrarisierung machte neues, gekauftes Gerät erforderlich an Stelle der alten, zuhause hergestellten Geräte. So fand bis zum zweiten Weltkrieg eine Reihe von Versteigerungen von Grundstücken statt, vor allem Weinbergen, die von Städtern und sogar Fremden aufgekauft wurden. Die Einwohner von Haloze verloren bis zum II. Weltkrieg 17⁰/₀ aller Flächen, in Slovenske gorice gerieten sogar 43⁰/₀ aller Bebauungsflächen in fremde Hände. In zwei Dritteln aller Gemeinden von Slovenske gorice und Haloze und im unteren Teil des Draufeldes, im Grossteil aller Gemeinden zwischen der Sotla und der Save und in der Hälfte aller Gemeinden von Bela krajina lebten 90⁰/₀ der Einwohnerschaft von der Landwirtschaft und Viehzucht. Die Besiedlungsdichte betrug in diesen Gegenden durchschnittlich 100 je km², in Bizeljsko lag sie sogar ziemlich höher (im übrigen Teil Sloweniens betrug sie 74,5 je km²). In den früheren Bezirken Maribor, Ptuj und Murska Sobota lebten über 30⁰/₀ der slowenischen Gesamtbevölkerung und das auf 22,5⁰/₀ der Gesamtfläche von Slowenien. Das Nationaleinkommen betrug im steirischen Drau- und Murgebiet 27,1⁰/₀ der slowenischen Gesamtsumme, in den einstigen Bezirken Ptuj, Ljutomer und Murska Sobota nur 18⁰/₀.

Dies wären einige Zahlen, die bestätigen sollten, dass die Lebensbedingungen der pannonischen Bauern noch schlechter gewesen sind als anderswo in Slowenien, für die Ausbesserung und Einrichtung ihrer Heime blieben dabei keine Geldmittel übrig.

Erst die Zeit nach dem II. Weltkrieg hat einige wesentliche Veränderungen mit sich gebracht: zunehmende Beschäftigungsmöglichkeit in Industrie und Handel des eigenen Gebiets und in den letzten Jahren zunehmend Arbeitssuche als Gastarbeiter im Ausland (vor allem in Deutschland, Österreich und in der Schweiz). Der Verdienst wird vor allem für die Instandsetzung des Heimes verwendet.

Auch Prekmurje, das Drau- und das Ptujfeld sind im letzten Jahrzehnt von einer Bauwelle ergriffen worden, die alle ortsüblichen Baumerkmale verwischt, diese Erscheinung ist hier vielleicht noch krasser als in anderen slowenischen Gebieten.

Stegnjeni dom, Satahovci, foto F. Šarf

Ilovnata hiša
»nabijanica«,
postavljena
l. 1910, Tropovci,
foto F. Šarf

Dom »v ključu«,
Markovci,
foto F. Šarf

Hiša s tremi ločenimi vhodi, Prosenjakovci, foto F. Šarf

Hiša, zidana l. 1924, Satahovci, foto F. Šarf

Dom »v ključu«, Placarovci, foto iz arhiva SEM

Belokranjska lesena hiša, Griblje, foto iz arhiva SEM

Zaprta četverokoten dom, Selo pri Dragatušu, foto iz arhiva SEM

Dom na dva vogala, Ižakovci, foto iz arhiva SEM

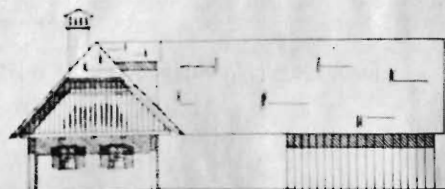
Prekmurska skrinja, iz zbirk SEM

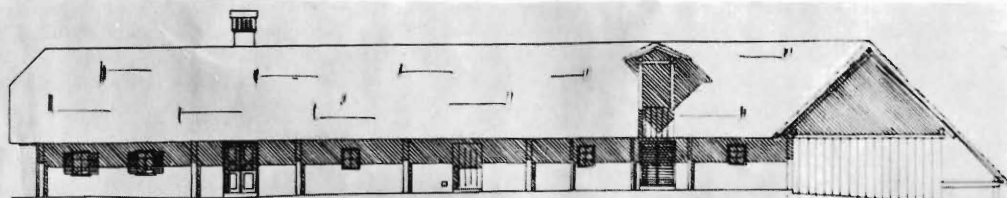
Koruznjak, Ptujsko polje,
foto iz arhiva SEM

Pogled v »velko hišo«, Skorba pri Ptuj, foto iz arhiva SEM

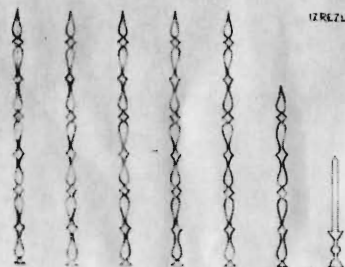

SEVERNOVZHODNA FASADA

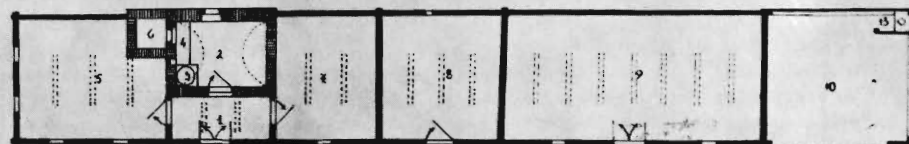

JUGOZHODNA FASADA

HIŠA V KROGU št. 29 LASTNIK: IVAN KOCIJAN

IZREZJANI DEL OPAŽA
M 1:10

TLOVIS PRILUČJA

- 1 - PREKLET
- 2 - KUHINJA
- 3 - SVINJSKI KOTEL
- 4 - OGNJIŠČE
- 5 - PREDNJA HIŠA
- 6 - PEČ

- 7 - ZADNJA HIŠA
- 8 - KLET
- 9 - ŠTALA
- 10 - ŪTA
- 11 - GUMLO
- 12 - PARMA

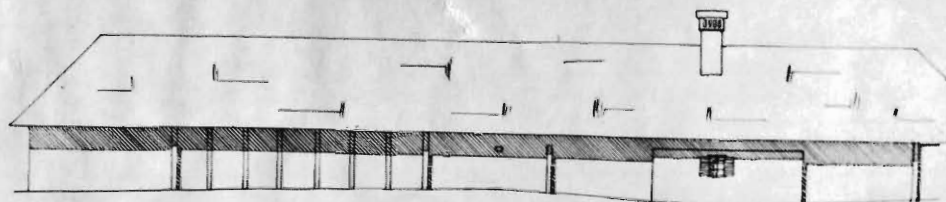
- 13 - SAKRET
- 14 - DRVARNICA

— LES

— OPEKA

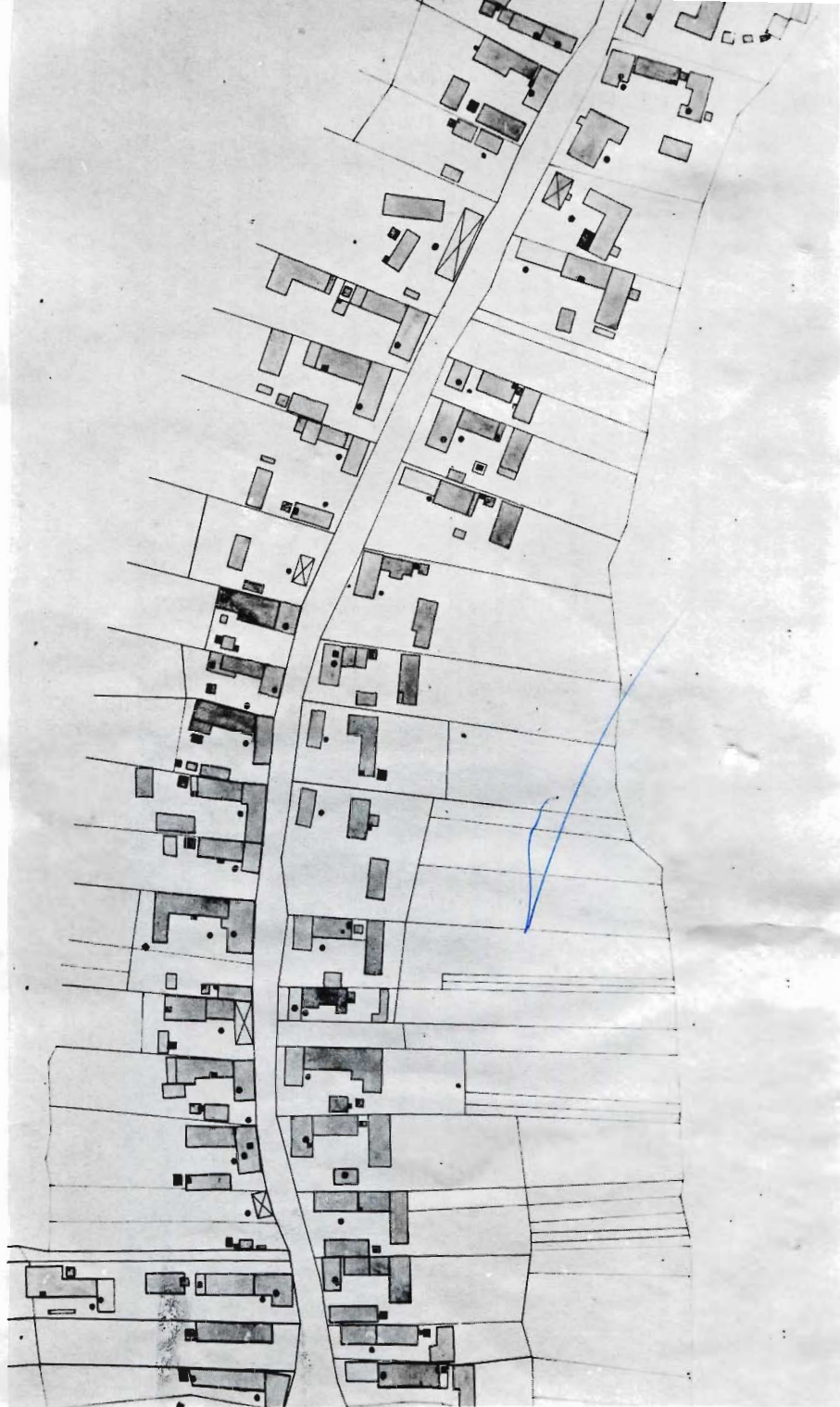

SEVERNOVZHODNA FASADA

JUGOZHODNA FASADA

Značilna prekmurska hiša, konec 19. stol.

Del značilne obcestne vasi, Tešanovci

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ LJUBLJANA

K E.01 A.11.02

SEM

1971

020080579

COBISS 0